

УДК 657:336.7

Заяць М.Я.

кандидат економічних наук,

викладач кафедри обліку та фінансів

Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

ОЦІНЕННЯ ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ У МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТАХ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

MEASUREMENT OF FINANCIAL ASSETS IN INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS

АНОТАЦІЯ

Обґрунтовано необхідність проведення досліджень у сфері облікового зображення фінансових активів у сучасних умовах розвитку економіки. Встановлено відсутність єдності в підходах вчених-економістів до розуміння сутності фінансових активів. Проаналізовано особливості поняття «фінансові активи» в національних П(С)БО та МСФЗ. Виділено й обґрунтовано моменти й підходи до оцінення фінансових активів відповідно до МСФЗ 9 «Фінансові інструменти». Визначено основні причини, що перешкоджають визначенню оцінки фінансових активів за справедливою вартістю. Сформовано алгоритм оцінювання фінансових активів відповідно до вимог МСФЗ 9 «Фінансові інструменти». Розглянуто порядок здійснення перекласифікації фінансових активів та обґрунтовано його роль у діяльності підприємств в умовах фінансових криз. Обґрунтовано напрями вдосконалення методики оцінювання фінансових активів.

Ключові слова: облікова оцінка, фінансовий актив, МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», справедлива вартість.

АННОТАЦИЯ

Обоснована необходимость проведения исследований в сфере учетности изображения финансовых активов в современных условиях развития экономики. Установлено отсутствие единства в подходах ученых-экономистов к пониманию сущности финансовых активов. Проанализированы особенности понятия «финансовые активы» в национальных П (С)БУ и МСФО. Выделены и обоснованы моменты и подходы к оценке финансовых активов соответственно МСФО 9 «Финансовые инструменты». Определены основные причины, препятствующие определению оценки финансовых активов по справедливой стоимости. Сформирован алгоритм оценки финансовых активов соответственно требованиями МСФО 9 «Финансовые инструменты». Рассмотрен порядок осуществления переклассификации финансовых активов и обоснована его роль в деятельности предприятий в условиях финансовых кризисов. Обоснованы направления совершенствования методики оценивания финансовых активов.

Ключевые слова: учетная оценка, финансовый актив, МСФО 9 «Финансовые инструменты», справедливая стоимость.

ANNOTATION

The necessity of conducting research in the area of financial assets accounting reflection in current economy conditions has been grounded. Lack of unity in the approach of economists to understanding the essence of financial assets has been established. The main approaches to understanding the essence of financial assets have been allocated. The difference in understanding the concept of «financial assets» in the accounting and economic sciences have been determined. The features of understanding the essence of the concept of «financial assets» in the national accounting standards and IFRS have been analyzed. Points and approaches to the measurement of financial assets under IFRS 9 «Financial Instruments» have been highlighted and grounded. The main reasons hindering valuation of financial assets at fair value have been determined. Algorithm of financial assets measurement based on the consideration of IFRS 9 «Financial Instruments» has

been formed. The procedure for reclassification of financial assets has been considered and its role in the enterprises in the financial crisis has been grounded. The directions of improvement of methods of measurement of financial assets have been grounded.

Keywords: accounting valuation, financial assets, IFRS 9 «Financial Instruments», fair value.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економіки все більшого значення набувають питання забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної економічної системи. Для забезпечення доступу вітчизняних компаній до фінансових ресурсів міжнародних організацій необхідним є забезпечення відповідності системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності до Міжнародних стандартів фінансової звітності (далі – МСФЗ), що дасть змогу правильно визначити їх фінансовий стан та результати діяльності, порівнюючи їх з іншими учасниками ринку капіталу.

Одним з основних видів капіталу, що використовується підприємством, є фінансовий капітал, тобто сукупність наявних в його розпорядженні фінансових активів. Використання фінансових активів дає можливість мобілізувати кошти для фінансування нових напрямів і видів діяльності, окремих проектів, спонукаючи до пошуку найбільш прийнятних шляхів для їх ефективного розміщення з урахуванням наявного рівня розвитку економіки в країні та стану розвитку фінансового ринку.

Питання облікового оцінення фінансових активів є однією з найбільш актуальних проблем в умовах сьогодення, що пояснюється як відмінністю в підходах, що пропонуються вченими у цій сфері, так і появою нових видів фінансових активів, стосовно використання яких у господарській діяльності відсутній необхідний досвід та ще не сформовані підходи, що забезпечують їх адекватне вимірювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням облікового оцінення фінансових активів присвячені праці таких сучасних вчених, як О. Анфіногенов, Ю. Астахова, М. Бондар, І. Бурденко, Н. Василенко, С. Голов, Т. Дружилівська, В. Костюченко, В. Ксендзук, С. Полєнова, В. Соколов, Я. Соколов, В. Палій, З. Туякова, Л. Чайковська, А. Шеримбетов та інші.

Метою статті є аналіз наявних підходів до оцінення фінансових активів у міжнародних стандартах фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «фінансові активи» у вітчизняній економічній літературі не набуло широкого поширення, переважно воно використовується фахівцями у сфері фінансів, що обґрунтовується відсутністю розвинутої практики використання цього виду активів у діяльності вітчизняних підприємств. З точки зору фінансистів, фінансовий актив найчастіше розглядають як предмет угоди, що торгується на фінансових ринках.

Використанню цього поняття у сфері фінансів сприяє як його близькість до основної сфери досліджень фахівців з фінансів – фінансових ресурсів, так і обґрунтовується його закріпленням в нормативно-правових актах. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» фінансові активи – це кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не належать до цінних паперів [3].

Проведений аналіз наукових праць вітчизняних та закордонних учених дав змогу встановити, що серед вчених відсутня єдність в підходах щодо розуміння сутності цього поняття з позиції бухгалтерського обліку. Недостатня поширеність і відсутність загальноприйнятого трактування в економічній літературі вплинули на те, що одні фахівці бухгалтерського обліку розглядають поняття «фінансові активи» з економічної точки зору, тобто в більш широкому розумінні, а інші – у більш вузькому розумінні, як суто облікове поняття, обмежене чітко визначеними видами об'єктів, що входять до її складу.

Наприклад, у визначенні сутності фінансових активів досить часто використовується термін «документ, що підтверджує право власника на частину власності або прибутку фірми», що означає його прирівнення до поняття фінансових інструментів. На нашу думку подібне ототожнення не є зовсім коректним, оскільки поняття «фінансовий інструмент» є набагато ширшим, ніж «фінансовий актив». Зокрема, фінансові інструменти, крім фінансових активів, включають і фінансові зобов'язання.

Так, на думку Ф. Фабоцці, фінансові активи (фінансові інструменти або цінні папери) є прикладом нематеріальних активів, тобто законних прав на деякий майбутній дохід [8, с. 14]. Однак, з позиції бухгалтерського обліку, незважаючи на загальну притаманну їм ознаку – невідчутність нематеріальних та фінансових активів, два види активів не можуть бути ототоженні, внаслідок чого вони зовсім по-різному подаються та оцінюються в бухгалтерському обліку й займають кардинально

протилежне місце в бухгалтерському балансі як найменш ліквідний (нематеріальний) і відповідно найбільш ліквідний (фінансовий) елементи активів підприємства.

Таким чином, наявна неоднозначність в підходах до визначення поняття «фінансові активи» приводить до того, що на сьогодні їх розглядають так:

- як цінний папір або фінансова інвестиція;
- як елементи балансу підприємства;
- як права на фінансові ресурси;
- як обліковий аналог фінансового капіталу підприємства;
- як фінансові інструменти.

Розглядаючи бухгалтерський облік як специфічну сферу наукових економічних знань, що має власний категорійно-понятійний апарат і враховує особливості концептуальної структури бухгалтерського обліку, для обґрунтування сутності поняття «фінансові активи» необхідно використовувати нормативно-правові документи, що регламентують питання їх бухгалтерського обліку.

Зазначимо, що оскільки після переходу від планово-соціалістичної економіки до ринкової економіки в Україні не сформувались важливі теоретико-методологічні напрацювання у сфері бухгалтерського обліку й оцінки фінансових активів, вітчизняне облікове законодавство може використовувати для аналізу положення чинної міжнародної практики обліку у цій сфері, яка базується на системі МСФЗ.

У П(С)БО 13 «Фінансові інструменти» хоча і не має визначення поняття фінансових активів, однак є перелік активів, що вважаються фінансовими:

- а) кошти та їх еквіваленти;
- б) контракт, що надає право отримати кошти або інший фінансовий актив від іншого підприємства;
- в) контракт, що надає право обмінятися фінансовими інструментами з іншим підприємством на потенційно вигідних умовах;
- г) інструмент власного капіталу іншого підприємства [5].

Крім цього, в П(С)БО 13 «Фінансові інструменти» наявні інші поняття, які взаємопов'язані з поняттям фінансових активів. Зокрема, фінансовий інструмент – це контракт, який водночас зумовлює виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу в іншого¹ [5]. Тобто, з позиції вітчизняного і міжнародного облікового законодавства, фінансові активи – це контрольовані підприємством ресурси, що виникають у результаті функціонування фінансових інструментів, що засвідчують право на одержання доходів у майбутньому. За допомогою фінансових активів здійснюється трансфер фінансових ресурсів від тих суб'єктів, для кого вони є надвишковими або хто намагається одержати дохід від їх зовнішнього використання, до тих, хто потребує інвестицій.

¹ Визначення відповідає п. 11 МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: подання», в якому розкриваються принципи для подання фінансових інструментів як зобов'язань або власного капіталу і для згорання фінансових активів.

Згідно із вимогами МСФЗ, в основі класифікації фінансових активів і зобов'язань покладені оцінювальні ознаки і рівень ризику від їх володіння. Тому у фінансовій звітності, що складається за вимогами МСФЗ, необхідно виділяти такі види активів:

- фінансові активи, які оцінюються за справедливою вартістю, зі зображенням переоцінки як прибутку або збитку за період;
- фінансові активи, утримувані до погашення;
- позики й дебіторська заборгованість;
- фінансові активи, призначені для продажу [1, с. 9–10].

Використання цієї класифікації дає змогу з позиції користувачів фінансової звітності більш детально розкривати інформацію про наявні фінансові активи, підвищуючи якісний рівень облікової системи підприємства. Зокрема, для перших двох видів фінансових активів слід використовувати оцінку за справедливою вартістю, а для двох інших – оцінку за амортизованою вартістю. Якщо стосовно виділених за цією класифікацією видів фінансових активів у системі МСФЗ відсутні детальні рекомендації щодо їх облікового зображення, то необхідно врахувати, що МСФЗ побудовані на базових облікових принципах (нарахування, повноти, превалювання сутності над формою, безперервності, обачності тощо), внаслідок чого порядок обліку цих видів фінансових активів треба здійснювати на основі врахування цих принципів.

На сьогодні однією з найбільш важливих проблем з позиції бухгалтерського обліку є адекватність облікової оцінки фактів господарського життя, інформація про які узагальнюється в бухгалтерській звітності й надається зацікавленим користувачам. Це пояснюється тим, що від рівня адекватності облікової інформації економічним реаліям залежить загальна оцінка вартості підприємства, що впливає на економічні рішення постачальників капіталу, які готові співпрацювати з підприємством. На думку Я. Соколова, без грошової оцінки немає і не може бути системи бухгалтерського обліку. Використовуючи методи оцінення, бухгалтери досягають неможливого: вони складають гроші, матеріали, ліцензії, іноземну валюту, основні засоби, борги, розкрадання, нестачі в одну загальну суму – актив, і працюють з нею. І все це завдяки єдиному вимірнику: умовному й безумовному одночасно [7, с. 198]. Відповідно здійснення грошової оцінки основних елементів фінансової звітності підприємства (активів, зобов'язань, капіталу, доходів та витрат) є однією з основних завдань бухгалтерського обліку. Для реалізації цього завдання необхідно сформувати набір дієвих інструментів, які дали б змогу забезпечити справедливе оцінювання вартості фінансових активів підприємства.

На сьогодні в МСФЗ відсутній єдиний підхід до оцінювання вартості фінансових активів. На думку Л. Снігурської, цей процес треба називати лібералізацією, який полягає в тому,

що міжнародні стандарти більшою мірою мають концептуально-рекомендаційний характер, описуючи вимоги до обліку об'єкта в цілому [6, с. 36]. На відміну від жорсткої регламентації процесу ведення обліку, лібералізаційний підхід передбачає, що на рівні суб'єкта організації обліку на окремому підприємстві має бути обраний один з методів оцінення, що передбачені в МСФЗ. За таких умов важливого значення набуває професійне бачення бухгалтера проблеми, зростання ролі якого є одним з основних трендів розвитку міжнародних систем бухгалтерського обліку в останні роки.

Відповідно до МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [4], виділяють два види оцінки, під час яких можуть застосовуватись різні методи оцінювання (див. табл. 1).

Таблиця 1
Моменти й підходи до оцінення фінансових активів відповідно до МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти»

Види оцінювання	Методи оцінювання	
Первісне визнання фінансового активу	Справедлива вартість	
Оцінка фінансового активу після первісного визнання	Справедлива вартість	Амортизована собівартість

Так, вибір методу оцінення вартості фінансових активів може здійснюватись лише у разі їх оцінювання вже після первісного визнання. І якщо порядок визначення амортизованої вартості фінансових активів не викликає значних труднощів, то, що стосується визначення справедливої вартості фінансових активів, на сьогодні серед дослідників продовжується дискусія. Зокрема, актуальним є питання щодо доцільності застосування оцінки фінансових активів за справедливою вартістю, яке виникло в результаті значних фінансових потрясінь міжнародних корпорацій та банків на початку ХХІ ст., які використовували цей метод у процесі складання фінансової звітності. Наприклад, як відмічають Дж. Бішоф, У. Брюггеман та Х. Даске, під час фінансової кризи 2007–2008 рр. банківські регулятори, банківські менеджери та політики нарікали на метод оцінювання за справедливою вартістю, оскільки його використання значно збільшило фінансові труднощі банків [9].

Згідно із п. 4.1.2 МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти», фінансовий актив оцінюють за амортизованою собівартістю, якщо виконуються такі умови:

а) актив утримують в моделі бізнесу, мета якої – утримування активів задля збирання контрактних грошових потоків;

б) контрактні умови фінансового активу передбачають у певні дати надходження грошових потоків, які є лише погашенням основної суми та сплатою відсотків на непогашену основну суму [4].

У всіх інших випадках фінансові активи необхідно оцінювати за справедливою вартістю.

Згідно із п. 5.4.2 МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти», кращим свідченням справедливої вартості є вартість котирування на активному ринку. Якщо ринок для фінансового інструмента не є активним, суб'єкт господарювання встановлює справедливу ціну, застосовуючи метод оцінювання [4]. Тобто основним показником справедливої вартості для фінансових активів, що котируються на ринку, є їх ринкова ціна на конкретний момент часу, а для неринкових фінансових активів справедлива вартість може бути визначена різними загальноприйнятими способами, (дисконтування грошових потоків, метод «чистих активів» тощо). Застосування такого підходу дає змогу генерувати вірогідну інформацію про вартість фінансових активів підприємства в звітності, що надається користувачам для прийняття рішень.

Таку саму позицію підтримує Ю. Астахова, на думку якої найбільш прийнятним показником справедливої вартості вважаються опубліковані котирування фінансових активів на активному ринку. Ринковим котируванням для наявного активу, як правило, вважається поточна ціна попиту, а для придбаного активу – поточна ціна пропозиції. Якщо ринок не є активним (наприклад, існують недоліки в організації, незначні обсяги угод), то опубліковані котирування коригуються на поточну ринкову ціну аналогічного або досить подібного фінансового активу [2, с. 31].

На сьогодні найбільш проблемною ділянкою оцінки фінансових активів під час застосування МСФЗ є порядок визначення їх справедливої вартості, основними причинами чого є:

– значна волатильність ринкових котирувань фінансових активів;

– відсутність активного ринку для окремих видів фінансових активів;

– недостатність об'єктивної інформації для правильного визначення справедливої вартості фінансових активів;

– відсутність досвіду оцінювання фінансових активів у менеджменту компаній або інших суб'єктів, залучених до процесу їх оцінювання;

– формування «оцінювального дисонансу» порівняно із іншими видами активів підприємства, що зображені в звітності;

– неможливість визначення найбільш справедливого методу оцінювання із наявного діапазону, що використовуються для встановлення справедливої вартості фінансових активів. Незважаючи на виділені причини і на вагому роль у виникненні фінансових криз, оцінка за справедливою вартістю є одним із найбільш популярних методів оцінювання, оскільки сприяє задоволенню потреб інвесторів та інших зацікавлених користувачів фінансової звітності. Оцінка фінансових активів за справедливою вартістю за умови наявності активних ринків для різних видів активів та відсутності значних коливань в економіці (фінансових криз) є найбільш об'єктивним інструментом вимірювання, що застосовується компаніями під час формуванню показників фінансової звітності.

Оскільки МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» [4] вимагає від суб'єкта господарювання класифікувати фінансові активи як такі, що надалі оцінюються за амортизованою собівартістю або справедливою вартістю на основі моделі бізнесу суб'єкта господарювання для управління фінансовими активами, то, враховуючи визначену вищим управлінським персоналом суб'єкта господарювання мету бізнесу, можна сформулювати такий алгоритм оцінки фінансових активів (див. рис. 1).

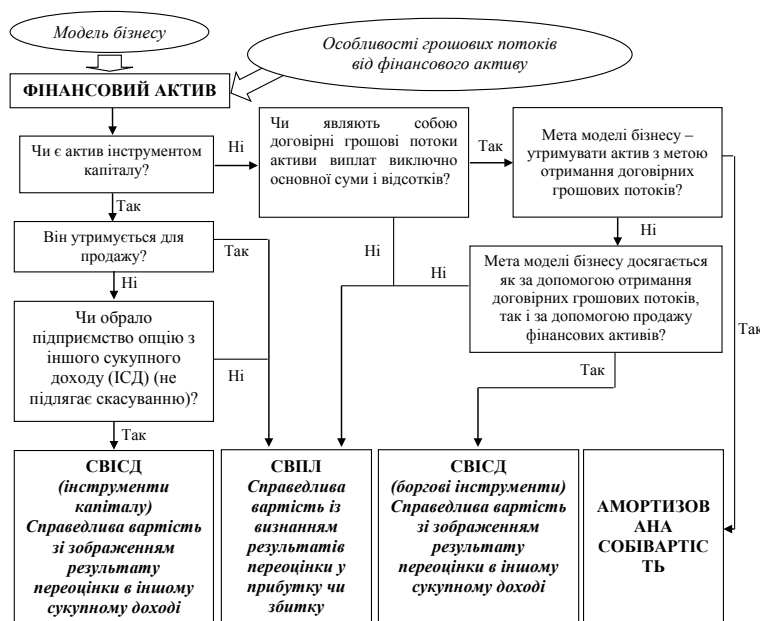


Рис. 1. Алгоритм оцінки фінансових активів МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» (зі змінами від 2014 р.)

З рис. 1 видно, що в МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» використовуються три оцінювальні категорії, тобто методи оцінки:

1. Справедлива вартість зі зображенням результату переоцінки в іншому сукупному доході (для інструментів капіталу та боргових інструментів).

2. Справедлива вартість з визнанням результатів переоцінки у прибутку чи збитку.

3. Амортизована собівартість.

Таким чином, у своєму первісному визнанні проводиться класифікація фінансового активу, тобто обирається метод його оцінки в системі бухгалтерського обліку. Такий процес класифікації здійснюється на основі врахування особливостей обраної підприємством моделі бізнесу та специфічних особливостей грошових потоків від цього фінансового активу, передбачених умовами договору щодо набуття прав на нього.

У разі значних змін у моделі бізнесу підприємства існують можливості для перекласифікації фінансових активів, яка має здійснюватись стосовно всіх активів, що базувались на попередній моделі бізнесу, щодо яких має застосовуватись новий метод оцінення із представленого у стандарті набору з першого дня наступного звітнього періоду. Наприклад, здійснюючи перекласифікацію фінансових активів, підприємство може відмовитися від визнання нереалізованих збитків, визначених у процесі використання методу оцінки за справедливою вартістю з визнанням результатів переоцінки в прибутку чи збитку або в іншому сукупному доході, перейшовши на використання оцінки фінансових активів за амортизованою собівартістю. Здійснення перекласифікації дає змогу захистити капітал підприємства, зменшивши обсяги його знецінення в періоді фінансових криз.

Наявність опції перекласифікації фінансових активів у МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» дає можливість вирішити значну кількість питань, що стали актуальними під час світової фінансової кризи початку ХХІ ст., створюючи передумови для підвищення рівня прозорості та об'єктивності облікової інформації про фінансові активи, що зображені у фінансовій звітності підприємства.

Висновки. 1. Незважаючи на недостатню кількість досліджень, присвячених питанням трактуванню сутності поняття «фінансові активи» та проблемам їх облікового відображення та оцінки, враховуючи необхідність розвитку вітчизняної економічної системи, ця проблематика потребує ґрунтовного вивчення. Наявна неоднозначність у підходах вчених-економістів до визначення поняття «фінансові активи» зумовлює необхідність уточнення понятійно-категорійного апарату бухгалтерського обліку щодо обраного об'єкта досліджень.

2. Ураховуючи застосування лібералізаційного підходу до формування системи облікових стандартів, на сьогодні в МСФЗ відсутній єдиний підхід до оцінювання вартості фінансових активів. Відповідно до положення МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти» залежно від виду оцінення фінансового активу (первісне визнання або оцінка після первісного визнання) можливе застосування двох основних його методів – справедлива вартість або амортизована собівартість. Зважаючи на існування різних видів фінансових активів (інструментів капіталу та боргових), для яких необхідно застосовувати різні види оцінювання, та значну кількість перешкод під час проведення оцінки за справедливою вартістю, здійснення останньої, на нашу думку, найбільш проблемна в процесі вимірювання вартості фінансових активів.

3. З метою полегшення процедури оцінювання фінансових активів відповідно до вимог

МСФЗ сформовано алгоритм оцінювання, який базується на трьох основних категоріях, які можуть використовуватись для оцінювання фінансових активів:

- справедлива вартість зі зображенням результату переоцінки в іншому сукупному доході (для інструментів капіталу та боргових інструментів);
- справедлива вартість з визнанням результатів переоцінки у прибутку чи збитку;
- амортизована собівартість.

4. Перспективним напрямом досліджень є вдосконалення методики оцінювання фінансових активів у системі МСФЗ щодо нових видів фінансових інструментів, які використовуються на фінансових ринках. Наприклад, конвертовані акції та конвертовані облигації, що водночас володіють ознаками інструментів капіталу та боргових інструментів не можна віднести до жодного з видів фінансових активів, наведених у МСФЗ 9 «Фінансові інструменти», що зумовлює необхідність внесення змін в наявну систему класифікаційних ознак та вдосконалення методики оцінювання цих видів фінансових інструментів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Анфиногенов О. Бухгалтерский учет и аудит финансовых активов коммерческих организаций: автореф. дис. ... канд. экон. наук: по спец. 08.00.12 «Бухгалтерский учет и статистика» / О. Анфиногенов. – Саратов, 2009. – 20 с.
2. Астахова Ю. Оценка справедливой стоимости финансовых инструментов в условиях конвергенции общепринятых принципов бухгалтерского учета США и МСФО / Ю. Астахова // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 32 (182). – С. 28–33.
3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
4. Фінансові інструменти: Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_016#n134.
5. Фінансові інструменти: положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.
6. Снігурська Л. Огляд змін у МСФЗ щодо обліку фінансових інструментів та формування фінансової звітності, запланованих на 2011 р. / Л. Снігурська // Вісник НБУ. – 2011. – № 2. – С. 34–40.
7. Соколов Я. Основы теории бухгалтерского учета / Я. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 495 с.
8. Фабоцци Ф. Управление инвестициями / Ф. Фабоцци; пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 932 с.
9. Bischof J. Fair Value Reclassifications of Financial Assets During the Financial Crisis / J. Bischof, U. Brüggemann, H. Daske [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ssrn.com/abstract=1628843>; <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1628843>.